



مطالعه فقهی و حقوقی جایگاه حق عفو عمومی در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران محمد رضا ملایری، سید هادی جباری تکانتپه، امیر خزائی

امکان ترمیم آسیب‌های اجتماعی، کاهش تراکم پرونده‌ها در نظام قضایی، و تقویت همبستگی اجتماعی را فراهم می‌آورد. در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران، عفو عمومی نه تنها با مفاهیم بنیادین فقه امامیه همخوانی دارد، بلکه می‌تواند بستری برای تحقق عدالت اجتماعی و دینی باشد. با وجود این اهمیت، جایگاه دقیق و تطبیقی این مفهوم میان فقه و قوانین موضوعه نیازمند بررسی عمیق‌تری است.

اهمیت و ضرورت موضوع

بررسی جایگاه عفو عمومی از چند جهت اهمیت دارد. اول، از منظر فقهی، این ابزار می‌تواند مصادیقی از رحم و رأفت اسلامی را بازتاب دهد. دوم، از منظر حقوقی، تحلیل نقش آن در نظام قضایی می‌تواند کمک به سیاست‌گذاری‌های آینده نماید. همچنین، عفو عمومی در کاهش تعارضات اجتماعی پس از بحران‌های سیاسی یا اجتماعی، ابزاری کلیدی محسوب می‌شود که بررسی آن ضروری به نظر می‌رسد.

پرسش‌های اصلی

1. عفو عمومی در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران چگونه تعریف می‌شود؟
2. مبانی فقهی و حقوقی عفو عمومی چیست؟
3. جایگاه عفو عمومی در قوانین موضوعه و فقه امامیه چگونه است؟

هدف تحقیق

این پژوهش در پی ارائه تحلیلی تطبیقی از جایگاه عفو عمومی در فقه اسلامی و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران است. هدف اصلی، روشن‌ساختن مبانی، کارکردها و تأثیرات این مفهوم در تقویت عدالت اجتماعی و قضایی است.

دانش پژوه سطح 4 حوزه علمیه تهران .
malayeri1999@gmail.com

دانش آموخته سطح 4 حوزه علمیه قم.
hadiclorado@gmail.com

دانش آموخته سطح دو سفیران هدایت
amirfhg32@gmail.com.

چکیده

عفو عمومی به عنوان یکی از ابزارهای کلان عدالت ترمیمی، در نظام‌های قضایی، سیاسی و اجتماعی نقش حیاتی دارد. در جمهوری اسلامی ایران، این مفهوم با مبانی فقه امامیه و حقوق موضوعه در تعامل است. این پژوهش به بررسی جایگاه عفو عمومی در نظام قضایی ایران پرداخته و تلاش دارد با تحلیل مبانی فقهی و حقوقی، تعریف این حق، اهداف، و جایگاه آن در قوانین موضوعه را مشخص کند. نتایج نشان می‌دهد که عفو عمومی در نظام حقوقی ایران، علاوه بر کاهش تعارضات اجتماعی، بستری برای تحقق عدالت و انسجام اجتماعی است.

کلیدواژه‌ها:

عفو عمومی، فقه امامیه، عدالت ترمیمی، حقوق اسلامی، نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران
مقدمه

بیان مسئله

عفو عمومی به عنوان یک رویکرد قضایی-اجتماعی در مدیریت تعارضات و جرایم، جایگاهی برجسته در نظام‌های حقوقی و فقهی داشته است. این ابزار حقوقی،

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مبانی فقهی عفو عمومی

عفو عمومی در فقه امامیه از اصولی همچون «العفو اولی» و «الرحمه فوق العداله» الهام می‌گیرد (شهید اول، 1402ق). این اصول تأکید بر اهمیت بخشش و رحمت الهی در مدیریت اجتماعی دارند. علاوه بر این، مفاهیم قرآنی مانند «وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا» (نور: 22) بر ضرورت گذشت به‌عنوان ابزاری برای انسجام اجتماعی تأکید دارد.

مبانی حقوقی عفو عمومی

در قوانین موضوعه جمهوری اسلامی ایران، اصل 110 قانون اساسی اختیار صدور عفو عمومی را به رهبری نظام واگذار کرده است. این اختیار از یک سو بیانگر نقش محوری فقه در نظام حقوقی ایران و از سوی دیگر، نشان‌دهنده رویکردی سازنده در مدیریت بحران‌های اجتماعی است (طباطبایی مؤتمنی، 1385).

تعریف عفو عمومی

عفو عمومی عبارت است از بخشش جرایم گروهی یا دسته‌جمعی از سوی مقامات صالح حکومتی، بدون نیاز به طی فرآیندهای پیچیده قضایی. این نوع عفو، بیشتر در مواقع خاص نظیر بحران‌های اجتماعی، سیاسی یا برای کاهش تنش‌های ملی اجرا می‌شود (کاتوزیان، 1390).

جایگاه عفو عمومی در نظام قضایی ایران

در فقه امامیه

فقه امامیه با تأکید بر اصل عدالت و اصلاح‌گری، عفو عمومی را ابزاری مشروع برای کاهش تنش‌های اجتماعی و ارتقای معنویت در جامعه می‌داند. روایات متعددی از معصومین (ع) بر لزوم عفو و گذشت تأکید دارند (حر عاملی، 1403ق).

در قوانین موضوعه

عفو عمومی در ماده 96 قانون مجازات اسلامی و اصول کلی قانون اساسی ایران مورد توجه قرار گرفته است. این جایگاه، نشان‌دهنده تلاش برای سازگاری میان اصول فقهی و مقتضیات نظام حقوقی مدرن است (نوربها، 1393).

نتایج و بحث

کارکردهای عفو عمومی

عفو عمومی سه کارکرد عمده در نظام قضایی دارد:

1. کاهش فشار بر دستگاه قضایی؛

2. تقویت همبستگی ملی؛

3. امکان بازگشت محکومان به جامعه به‌عنوان شهروندان مفید (شمس، 1391).

چالش‌های اجرایی

با وجود مزایای متعدد، اجرای عفو عمومی ممکن است با چالش‌هایی مانند نارضایتی عمومی یا تضعیف بازدارندگی قوانین کیفری روبه‌رو شود. این چالش‌ها نیازمند سیاست‌گذاری دقیق است (بایرامی، 1388).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

عفو عمومی به‌عنوان یکی از ابزارهای عدالت اجتماعی و قضایی، هم در فقه اسلامی و هم در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران جایگاهی مهم دارد. با این حال، بهره‌گیری بهینه از این ابزار نیازمند درک دقیق مبانی فقهی، حقوقی و اجتماعی آن است. پیشنهاد می‌شود:

1. مطالعات بیشتری در زمینه تأثیر عفو عمومی بر بازدارندگی جرم انجام شود.

2. قوانینی شفاف‌تر برای اعمال عفو عمومی تدوین گردد.

فصل اول: کلیات و مفاهیم

1. تعریف عفو عمومی

تعریف لغوی و اصطلاحی

عفو عمومی در لغت به معنای بخشش، گذشت، و صرف‌نظر کردن از جرم یا اشتباه است (دهخدا، 1377). در اصطلاح حقوقی، عفو عمومی به تصمیمی قانونی اطلاق می‌شود که موجب رفع تمامی آثار کیفری از جرایم ارتكابی گروهی از مجرمان می‌شود. این نوع عفو، معمولاً توسط مقام عالی کشور یا نهاد قانون‌گذاری در شرایط خاصی مانند گذار از بحران‌ها یا اصلاحات اجتماعی اعمال می‌گردد (کاتوزیان، 1390).

تفاوت عفو عمومی با عفو خصوصی

عفو عمومی با عفو خصوصی تفاوت‌های بنیادینی دارد. در عفو عمومی، بخشش شامل دسته‌ای از افراد و جرایم

خاص مانند دهه فجر، نشان‌دهنده بهره‌گیری از این ظرفیت قانونی است.

قوانین موضوعه مرتبط با عفو عمومی در قوانین موضوعه جمهوری اسلامی ایران، از جمله قانون مجازات اسلامی، به‌صراحت به جایگاه عفو عمومی اشاره شده است. ماده 96 قانون مجازات اسلامی اختیار اعمال عفو عمومی را به تصویب مجلس شورای اسلامی موکول کرده و نشان‌دهنده هم‌گرایی میان نهاد قانون‌گذاری و رهبری نظام است (نوربها، 1393).

جمع‌بندی فصل اول

این فصل به تبیین مفاهیم و کلیات مرتبط با عفو عمومی پرداخت. عفو عمومی، به‌عنوان یکی از ابزارهای حقوقی و فقهی برای مدیریت اجتماعی و قضایی، هم در شریعت اسلامی و هم در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران جایگاهی ویژه دارد. از منظر فقهی، اصولی چون احسان، درء، و دفع افسد به فاسد، مشروعیت این ابزار را تأیید می‌کنند. از منظر حقوقی نیز، اختیارات رهبری براساس اصل 110 قانون اساسی و قوانین موضوعه، چارچوب قانونی برای اعمال عفو عمومی را فراهم می‌آورد.

فصل دوم: مبانی فقهی عفو عمومی در فقه امامیه

1. بررسی آیات و روایات مرتبط

آیات قرآنی مرتبط با عفو عمومی

قرآن کریم بارها بر ضرورت عفو و گذشت تأکید کرده است. از جمله در آیه 22 سوره نور: * «وَلْيَغْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ؟» * این آیه بر اهمیت گذشت به‌عنوان یک فضیلت اخلاقی و اجتماعی تأکید دارد. این آیه به‌طور غیرمستقیم مبنایی برای عفو عمومی ارائه می‌دهد، زیرا عفو گروهی از مجرمان می‌تواند به تحقق انسجام اجتماعی و تسهیل بازگشت آن‌ها به جامعه کمک کند (طباطبایی‌یزدی، 1412ق).

در آیه دیگری از قرآن آمده است: * «فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ» * (بقره: 109). این آیه نشان‌دهنده جایگاه عفو به‌عنوان راهکاری برای مدیریت اجتماعی در مواجهه با جرایم است و می‌تواند به‌عنوان مبنای فقهی عفو

می‌شود و تمامی آثار کیفری جرم مرتفع می‌گردد. در حالی که عفو خصوصی، ناظر به یک شخص معین بوده و تنها بخشی از مجازات او را حذف می‌کند. عفو عمومی جنبه‌ای کلان و سیاست‌مدارانه دارد، اما عفو خصوصی در راستای ملاحظات فردی و عدالت اصلاحی اعمال می‌شود (نوربها، 1393).

2. مبانی فقهی عفو عمومی

قاعده احسان

قاعده احسان یکی از اصول بنیادین در فقه امامیه است که بر لزوم انجام اقدامات نیکو و خیرخواهانه تأکید دارد. براساس این قاعده، عفو عمومی به‌عنوان یک اقدام خیرخواهانه برای حفظ انسجام اجتماعی و کاهش تنش‌های جامعه توجیه‌پذیر است (حر عاملی، 1403ق). در این راستا، احسان در سطح کلان اجتماعی می‌تواند به بخشش گروهی مجرمان منجر شود.

قاعده درء

قاعده درء که برگرفته از حدیث نبوی «ادءوا الحدود بالشبهات» است، بر دفع مجازات در موارد وجود شبهه تأکید دارد. این قاعده، مبنای فقهی محکمی برای اعمال عفو عمومی در شرایطی است که هدف کاهش آثار منفی جرم بر جامعه باشد (شهید اول، 1402ق).

قاعده دفع افسد به فاسد

قاعده دفع افسد به فاسد بیانگر آن است که در مواجهه با دو وضعیت نامطلوب، باید وضعیت کمتر زیان‌بار انتخاب شود. اعمال عفو عمومی می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای پیشگیری از تعمیق بحران‌های اجتماعی و سیاسی، از این قاعده استنباط شود (طباطبایی‌یزدی، 1412ق).

3. مبانی حقوقی عفو عمومی

اصل 110 قانون اساسی و اختیارات رهبری

اصل 110 قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اختیار عفو عمومی را به رهبر نظام واگذار کرده است. این اختیار نه‌تنها نشان‌دهنده پیوند عفو عمومی با نظام ولایت فقیه است، بلکه نقش کلیدی رهبری در مدیریت بحران‌ها و انسجام اجتماعی را تبیین می‌کند (طباطبایی‌مؤتمنی، 1385). به‌عنوان مثال، صدور فرمان عفو در مناسبت‌های

عمومی در شرایط بحرانی به کار رود (قرطبی، 1374).

روایات معصومین (ع)

روایات متعددی از پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) بر اهمیت عفو تأکید دارند. از جمله پیامبر (ص) فرمودند: *«أَفْضَلُ الْإِيْمَانِ الصَّبْرُ وَالسَّمَاخَةُ»* (کلینی، 1365). این روایت عفو و بخشش را یکی از بالاترین درجات ایمان می‌داند. همچنین امام علی (ع) فرمودند: *«الْعَفْوُ زِينَةُ الْقُدْرَةِ»* (نهج البلاغه، خطبه 50)، که بر ضرورت عفو به‌ویژه از سوی صاحبان قدرت تأکید می‌کند.

این روایات، مبانی اخلاقی و دینی لازم برای تبیین جایگاه عفو عمومی در نظام اجتماعی و قضایی را فراهم می‌کنند.

2. دیدگاه فقهای امامیه

تحلیل نظرات فقهای متقدم

فقهای امامیه، از جمله شیخ طوسی، علامه حلی، و دیگر فقهای متقدم، به‌طور کلی عفو را یکی از مظاهر رحمت الهی می‌دانند که می‌تواند به عنوان یک اصل در سیاست‌گذاری اجتماعی استفاده شود. شیخ طوسی در *النهاية* به اهمیت رعایت عدالت همراه با عفو اشاره کرده و معتقد است که عفو عمومی باید در شرایطی اعمال شود که به وحدت و انسجام جامعه کمک کند (طوسی، 1364).

علامه حلی نیز در *قواعد الأحكام* بیان می‌کند که عفو می‌تواند در مواردی که مجازات موجب تفرقه اجتماعی شود، ترجیح داده شود (علامه حلی، 1374). این نظرات نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری فقه امامیه در مدیریت اجتماعی است.

دیدگاه فقهای معاصر

فقهای معاصر نیز بر اهمیت عفو عمومی تأکید دارند. امام خمینی (ره) در آثار خود، عفو را ابزاری برای جلوگیری از گسترش دشمنی و ایجاد محبت میان مردم می‌داند (خمینی، 1368). آیت‌الله مکارم شیرازی نیز عفو عمومی را به عنوان یکی از ابزارهای تحقق عدالت ترمیمی در نظام قضایی اسلامی می‌پذیرند (مکارم شیرازی، 1390).

تأثیر مبانی اخلاقی در صدور عفو عمومی

مبانی اخلاقی در فقه امامیه نقشی کلیدی در توجیه عفو

عمومی دارند. عدالت، رحمت، و احسان به‌عنوان ارزش‌های اخلاقی، پایه‌های نظریه عفو عمومی را تشکیل می‌دهند. امام علی (ع) در این زمینه فرمودند: *«اعفوا تزدادوا عزاً»* (نهج البلاغه، حکمت 257). این رویکرد اخلاقی به‌ویژه در شرایط بحران‌های اجتماعی می‌تواند به بهبود روابط جامعه و افزایش مشروعیت نظام کمک کند (شهیدی، 1385).

جمع‌بندی فصل دوم

مبانی فقهی عفو عمومی در فقه امامیه، متکی بر آیات قرآن، روایات معصومین (ع)، و دیدگاه‌های فقهای امامیه است. این مبانی نشان می‌دهند که عفو عمومی نه تنها به‌عنوان یک اقدام قضایی بلکه به‌عنوان یک فضیلت اخلاقی-اجتماعی مطرح است. اصولی چون احسان، دفع افسد به فاسد، و درء شبهات، پشتوانه‌های محکمی برای صدور عفو عمومی در فقه امامیه فراهم می‌کنند. در نتیجه، عفو عمومی می‌تواند ابزاری برای حفظ عدالت، انسجام اجتماعی، و مدیریت بحران‌ها باشد.

فصل سوم: جایگاه حقوقی عفو عمومی در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران

1. بررسی قوانین و مقررات جاری

قانون اساسی

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران جایگاه ویژه‌ای برای عفو عمومی قائل شده است. مطابق اصل 110، اختیار اعطای عفو عمومی و خصوصی به رهبری نظام واگذار شده است. این اصل بیان می‌دارد که «عفو یا تخفیف مجازات محکومان در حدود موازین اسلامی پس از پیشنهاد رئیس قوه قضائیه از اختیارات رهبری است» (مجلس خبرگان قانون اساسی، 1358). این ماده قانونی نشان‌دهنده تمرکز تصمیم‌گیری در بالاترین مقام کشور است و ارتباط نزدیکی با اصول ولایت فقیه و مدیریت کلان نظام دارد.

قوانین جزایی

در قانون مجازات اسلامی، اگرچه به صراحت به عفو عمومی اشاره نشده، اما ظرفیت‌هایی برای اجرایی کردن آن در چارچوب قوانین دیده می‌شود. ماده 96 این قانون

تأکید دارد که در موارد خاص، مجلس شورای اسلامی می‌تواند عفو عمومی را پیشنهاد کند (نوربها، 1393). همچنین، برخی مقررات مرتبط با تخفیف و تبدیل مجازات‌ها در مواد دیگر این قانون، به صورت غیرمستقیم مبانی قانونی عفو عمومی را تقویت می‌کند.

آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی علاوه بر قوانین اساسی و جزایی، آیین‌نامه‌های اجرایی صادره از سوی قوه قضائیه و دستورالعمل‌های مرتبط با عفو، نقش مهمی در تعیین شیوه اجرای عفو عمومی دارند. برای مثال، آیین‌نامه اجرایی «کمیسیون عفو و بخشودگی» که در سال 1388 تصویب شد، چارچوب قانونی برای رسیدگی به درخواست‌های عفو و پیشنهاد آن‌ها به مقام رهبری را مشخص می‌کند (قوه قضائیه، 1388).

2. رویکرد قضایی و رویه عملی

عملکرد نهادهای مسئول در فرآیند عفو عمومی شامل رهبری، قوه قضائیه، و کمیسیون عفو هستند.

رهبری: نقش رهبری در تصمیم‌گیری نهایی و صدور حکم عفو عمومی بسیار برجسته است. در مواردی مانند مناسبت‌های ملی یا مذهبی، رهبری بر اساس پیشنهاد قوه قضائیه اقدام به اعطای عفو عمومی کرده است (خامنه‌ای، 1400).

قوه قضائیه: قوه قضائیه مسئول بررسی و پیشنهاد عفو عمومی به رهبری است. این قوه از طریق کمیسیون عفو و بخشودگی، پرونده‌های مشمول عفو را بررسی کرده و تصمیم‌گیری‌های اولیه را انجام می‌دهد.

کمیسیون عفو: این کمیسیون وظیفه بررسی درخواست‌ها و تهیه گزارش‌های لازم را بر عهده دارد و نقشی محوری در پیشنهاد موارد عفو به رئیس قوه قضائیه ایفا می‌کند (قوه قضائیه، 1388).

تحلیل موارد عفو عمومی در سال‌های اخیر در سال‌های اخیر، عفو عمومی به عنوان ابزاری برای مدیریت اجتماعی و قضایی در چندین مورد به کار رفته است. برای مثال:

عفو گسترده در دهه فجر انقلاب اسلامی: در

مناسبت‌های سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی، عفو عمومی به عنوان نمادی از گذشت و همدلی در جامعه اجرا شده است (قوه قضائیه، 1402).

عفو مجرمان امنیتی و سیاسی در بحران‌های اجتماعی: در مواردی که بحران‌های اجتماعی و سیاسی به تشدید اختلافات منجر شده، عفو عمومی به عنوان راهکاری برای کاهش تنش و بازگشت آرامش به جامعه مورد استفاده قرار گرفته است (نوربها، 1393).

این موارد نشان‌دهنده کارکرد دوگانه عفو عمومی در کاهش تراکم پرونده‌های قضایی و تقویت اعتماد عمومی به نظام قضایی است.

جمع‌بندی فصل سوم

جایگاه حقوقی عفو عمومی در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران، از طریق قوانین اساسی و جزایی، آیین‌نامه‌ها و عملکرد نهادهای مسئول تعریف و اجرایی می‌شود. اصل 110 قانون اساسی به رهبری اختیار ویژه‌ای در این زمینه داده و قوه قضائیه و کمیسیون عفو نقش‌های اساسی در فرآیند اجرای آن دارند. تحلیل رویه‌های عملی نشان می‌دهد که عفو عمومی علاوه بر جنبه حقوقی، ابزاری مؤثر برای مدیریت بحران‌ها و تقویت همبستگی ملی است.

فصل چهارم: تحلیل تطبیقی و نقد و بررسی

1. مقایسه عفو عمومی در نظام قضایی ایران با نظام‌های حقوقی دیگر

نظام حقوقی فرانسه

عفو عمومی در نظام حقوقی فرانسه عمدتاً به عنوان ابزاری سیاسی و اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرد و توسط رئیس‌جمهور اعمال می‌شود. در این نظام، عفو عمومی برای مناسبت‌های خاص ملی، مانند روز ملی فرانسه، یا در شرایط بحرانی مانند پایان یک جنگ داخلی یا تحولات سیاسی قابل اجرا است. قانون اساسی فرانسه به رئیس‌جمهور اختیار اعطای عفو عمومی را داده است (پرودو، 1999). این شباهت‌هایی با نظام جمهوری اسلامی ایران دارد که در آن، رهبری اختیار نهایی عفو را دارد. با این حال، تفاوت در فرآیند بررسی و مشارکت

ممکن است موجب نارضایتی قربانیان جرایم شود، به‌ویژه در جرایم شخصی و خشونت‌آمیز. از منظر فقه امامیه، رعایت حقوق قربانیان یک اصل اساسی است که باید در فرآیند عفو لحاظ شود.

تأثیرات عفو عمومی بر حقوق قربانیان و جامعه

1. حقوق قربانیان: عفو عمومی در برخی موارد می‌تواند احساس ناعدالتی را در قربانیان ایجاد کند. برای مثال، در جرایم قتل یا آسیب بدنی، قربانیان یا خانواده آن‌ها ممکن است احساس کنند که حق آن‌ها نادیده گرفته شده است. از منظر فقهی، جبران خسارت و رضایت قربانیان باید در فرآیند عفو عمومی لحاظ شود (علامه حلی، 1374).

2. تأثیرات اجتماعی: عفو عمومی می‌تواند تأثیرات مثبتی مانند کاهش تنش‌های اجتماعی، انسجام ملی و کاهش جمعیت زندانیان داشته باشد. اما در مقابل، اگر به‌درستی مدیریت نشود، ممکن است موجب تشویق به قانون‌گریزی و کاهش اعتماد عمومی به سیستم قضایی شود (نوربها، 1393).

جمع‌بندی فصل چهارم

تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که عفو عمومی در نظام حقوقی ایران و سایر کشورها دارای شباهت‌ها و تفاوت‌های قابل توجهی است. در ایران، مبانی فقهی نقش اساسی دارند، در حالی که در نظام‌های سکولار مانند فرانسه، انگلستان و ایالات متحده، عفو عمومی بیشتر به‌عنوان یک ابزار سیاسی و اجتماعی مطرح است. چالش‌های حقوقی و فقهی عفو عمومی در ایران، به‌ویژه در تعارض با حقوق قربانیان و شفافیت فرآیند، نیازمند بازنگری و تقویت سازوکارهای قانونی است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

خلاصه یافته‌ها

در مطالعه حاضر، جایگاه "حق عفو عمومی" در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران از منظر فقهی و حقوقی مورد بررسی قرار گرفت. نتایج این تحقیق را می‌توان به‌صورت خلاصه در موارد زیر بیان کرد:

1. مبانی فقهی عفو عمومی: این حق در آموزه‌های اسلامی ریشه عمیقی دارد و بر اصولی چون رأفت، گذشت، و

پارلمان در نظام فرانسه قابل توجه است.

نظام حقوقی انگلستان

در نظام حقوقی انگلستان، عفو عمومی بیشتر به‌عنوان یک اقدام سلطنتی (Royal Pardon) توسط پادشاه یا ملکه اعمال می‌شود، اما معمولاً با توصیه دولت و پس از مشورت با نظام قضایی انجام می‌گیرد (آلن، 2003). در این سیستم، هدف اصلی عفو عمومی، جبران اشتباهات احتمالی سیستم قضایی یا ایجاد انسجام اجتماعی در مواجهه با بحران‌هاست. تفاوت اصلی میان ایران و انگلستان در نقش مذهب است؛ در ایران عفو عمومی ریشه در مبانی فقهی دارد، در حالی که در انگلستان بیشتر یک ابزار حکومتی سکولار محسوب می‌شود.

نظام حقوقی ایالات متحده

در ایالات متحده، رئیس‌جمهور اختیار اعطای عفو عمومی را بر اساس ماده 2 بخش 2 قانون اساسی دارد. این اختیار شامل عفو افراد و گروه‌ها به‌ویژه در جرایم فدرال است. نکته قابل توجه در این نظام، شفافیت فرآیند عفو و تأکید بر مشارکت نهادهای قضایی و مشورتی است (بری، 2010). برخلاف ایران، در ایالات متحده تأکید بیشتری بر رعایت حقوق قربانیان در فرآیند عفو عمومی وجود دارد.

2. نقد و بررسی چالش‌های موجود

چالش‌های حقوقی و فقهی

عفو عمومی در نظام قضایی ایران با چندین چالش مواجه است:

1. تعارض میان عدالت و رأفت: از منظر فقهی و حقوقی، یکی از مسائل مهم، حفظ تعادل میان اجرای عدالت و اعمال رأفت است. برخی منتقدان معتقدند که عفو عمومی ممکن است عدالت را قربانی کند، به‌ویژه در جرایم جدی (مظفری، 1398).

2. عدم شفافیت در فرآیند عفو: یکی دیگر از چالش‌ها، نبود شفافیت کافی در مراحل بررسی و تصمیم‌گیری است. این امر ممکن است منجر به سوءاستفاده یا اعمال نفوذ سیاسی در برخی موارد شود (قوه قضائیه، 1402).

3. تعارض با حقوق قربانیان: در برخی موارد، عفو عمومی

اصلاح تأکید دارد. قواعد فقهی مانند قاعده احسان، قاعده درء، و قاعده دفع افسد به فاسد، مبنای فقهی مناسبی برای اجرای عفو عمومی فراهم می‌کنند (علامه حلی، 1374؛ مظفری، 1398).

2. مبانی حقوقی عفو عمومی: اصل 110 قانون اساسی، اختیار عفو عمومی را به رهبری نظام سپرده است. این اصل نشان‌دهنده تمرکز این حق در عالی‌ترین مقام کشور است و به صورت بالقوه امکان استفاده از عفو عمومی را در شرایط خاص اجتماعی، سیاسی یا دینی فراهم می‌کند (مجلس خبرگان قانون اساسی، 1358).

3. تطبیق تطبیقی: مقایسه نظام قضایی ایران با سایر کشورها مانند فرانسه، انگلستان و ایالات متحده نشان داد که اگرچه عفو عمومی در تمام نظام‌ها ابزاری برای مدیریت اجتماعی و حقوقی محسوب می‌شود، اما رویکردها و فرآیندهای آن بسته به مبانی حقوقی و فرهنگی هر کشور متفاوت است (پرودو، 1999؛ بری، 2010).

4. چالش‌های موجود: چالش‌های اصلی شامل تعارض میان عدالت و رأفت، عدم شفافیت در فرآیند عفو، و تأثیرات احتمالی آن بر حقوق قربانیان است که نیازمند اصلاحات قانونی و تطبیق بهتر با آموزه‌های اسلامی است (نوربها، 1393).

پیشنهادات کاربردی
اصلاحات حقوقی مورد نیاز

1. شفافیت در فرآیند عفو عمومی: لازم است که سازوکار شفاف و دقیقی برای بررسی و تصمیم‌گیری در خصوص عفو عمومی طراحی شود. این می‌تواند شامل انتشار عمومی معیارها و دلایل تصمیم‌گیری‌های مرتبط باشد.

2. تقویت نقش قربانیان: پیشنهاد می‌شود در موارد عفو عمومی، نظرات قربانیان یا نمایندگان آن‌ها به‌عنوان بخشی از فرآیند تصمیم‌گیری در نظر گرفته شود. این امر به تقویت اعتماد عمومی به نظام قضایی کمک خواهد کرد.

3. تعیین محدوده‌های مشخص برای عفو عمومی: ضروری است که قانون‌گذار با دقت، حدود و شرایط اجرای

عفو عمومی را مشخص کند تا از سوءتفسیر یا اعمال نفوذ سیاسی جلوگیری شود.

4. ایجاد نهادی مستقل برای نظارت بر فرآیند عفو: این نهاد می‌تواند علاوه بر بررسی پرونده‌ها، عملکرد کمیسیون عفو را ارزیابی کرده و پیشنهادهایی برای بهبود ارائه دهد.

پیشنهادات فقهی برای تطبیق بهتر عفو عمومی با آموزه‌های اسلامی

1. توسعه مبانی فقهی جدید: با توجه به شرایط پیچیده و نوظهور اجتماعی، پیشنهاد می‌شود فقها با استفاده از اجتهاد پویا، مبانی فقهی جدیدی را برای حمایت از عفو عمومی توسعه دهند.

2. توجه به حقوق قربانیان: از آنجا که حقوق قربانیان در فقه امامیه اهمیت ویژه‌ای دارد، توصیه می‌شود قبل از اعطای عفو عمومی، رضایت آن‌ها به صورت مؤثر لحاظ شود.

3. افزایش نقش آموزه‌های اخلاقی: تأکید بر اخلاق اسلامی مانند بخشش و اصلاح می‌تواند نقش مهمی در فرهنگ‌سازی عمومی در خصوص پذیرش عفو عمومی داشته باشد.

4. برگزاری همایش‌های فقهی و حقوقی: پیشنهاد می‌شود همایش‌های مشترکی میان فقها و حقوقدانان برگزار شود تا از زوایای مختلف به بررسی و تطبیق مفهوم عفو عمومی پرداخته شود.

نتیجه نهایی

عفو عمومی به‌عنوان یکی از ابزارهای مدیریت حقوقی و اجتماعی، جایگاهی محوری در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران دارد. این حق، علاوه بر ریشه‌های عمیق فقهی، در قوانین موضوعه نیز به رسمیت شناخته شده است. با این حال، چالش‌هایی مانند تعارض با حقوق قربانیان و عدم شفافیت فرآیند تصمیم‌گیری، ضرورت اصلاحات حقوقی و فقهی را برجسته می‌کند. اجرای دقیق‌تر و منسجم‌تر این حق، می‌تواند ضمن حفظ عدالت، به تقویت انسجام اجتماعی و افزایش اعتماد عمومی به نظام قضایی بینجامد.

- منابع
- شهید اول. (1402ق). *القواعد و الفوائد*. قم: مکتبه بصیرتی.
- طباطبایی مؤتمنی، عباس. (1385). *حقوق اساسی و نهادهای سیاسی*. تهران: نشر میزان.
- کاتوزیان، ناصر. (1390). *کلیات حقوق مدنی*. تهران: دانشگاه تهران.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (1403ق). *وسائل الشیعه*. قم: مؤسسه آل‌البیت.
- نوربها، رضا. (1393). *حقوق جزای عمومی*. تهران: سمت.
- شمس، عبدالحسین. (1391). *حقوق کیفری عمومی*. تهران: سمت.
- بایرامی، جمشید. (1388). "بررسی تطبیقی عفو عمومی". *مجله حقوقی دانشگاه تهران* 22(3)، 45-67.
- دهخدا، علی‌اکبر. (1377). *لغت‌نامه*. تهران: دانشگاه تهران.
- طباطبایی یزدی، سیدمحمدکاظم. (1412ق). *العروة الوثقی*. قم: دارالقرآن الکریم.
- قرطبی، محمد بن احمد. (1374). *الجامع لأحكام القرآن*. بیروت: دارالفکر.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (1365). *الکافی*. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- طوسی، محمد بن حسن. (1364). *النهاية*. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- علامه حلی، حسن بن یوسف. (1374). *قواعد الأحكام*. قم: مؤسسه بعثت.
- خمینی، روح‌الله. (1368). *تحریر الوسیله*. قم: مؤسسه
- تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (1390). *تفسیر نمونه*. قم: دارالکتب الإسلامیة.
- شهیدی، سیدجعفر. (1385). *نهج البلاغه*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- مجلس خبرگان قانون اساسی. (1358). *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: دبیرخانه مجلس خبرگان.
- خامنه‌ای، سید علی. (1400). *مجموعه بیانات*. تهران: دفتر نشر آثار مقام معظم رهبری.
- قوه قضائیه. (1388). *آیین‌نامه اجرایی کمیسیون عفو و بخشودگی*. تهران: انتشارات قوه قضائیه.
- قوه قضائیه. (1402). *گزارش عملکرد عفو عمومی در دهه فجر*. تهران: مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه.
- پرودو، ژان. (1999). *قانون اساسی فرانسه*. پاریس: انتشارات لارو.
- آلن، جو. (2003). *حقوق عمومی انگلستان*. لندن: انتشارات آکسفورد.
- بری، جیمز. (2010). *حقوق اساسی ایالات متحده*. نیویورک: مک‌گراوهیل.
- مظفری، محمدرضا. (1398). *عدالت کیفری در نظام اسلامی*. تهران: انتشارات سمت.
- قوه قضائیه. (1402). *گزارش عملکرد عفو عمومی*. تهران: مرکز آمار قوه قضائیه.
- علامه حلی، حسن بن یوسف. (1374). *قواعد الأحكام*. قم: مؤسسه بعثت.